

// <http://www.sno.pro1.ru/lib.http://www.sno.pro1.ru/lib>]. Доступ – 10. 02. 2009. 7. Плутарх. О том, что не надо делать долгов / Плутарх // Памятники поздней античной научно-художественной литературы II – V века. – М. : Наука, 1964. – С. 73 – 79. 8. Плутарх. Сравнительные жизнеописания : в 3-х т. / Плутарх ; Отв. ред. М. Е. Грабарь-Пассек. – М. : АН СССР, 1961 – 1964. Т.1. – М., 1961. – 503 с. Т.2. – М., 1963. – 548 с. Т.3. – М., 1964. – 546 с. 9. Ростовцев М. И. История государственного откупа в Римской империи (от Августа до Диоклетиана) / М. И. Ростовцев. – СПб. : тип. Н. Н. Скороходова, 1899. – 304 с. 10. Сайко М. М. До питання про типологію торгово-кредитних об'єднань у Стародавньому Римі в епоху пізньої республіки (III–I ст. до н.е.) / М. М. Сайко // Наук. вісн. Буковинської держ. фін. академії: 36. наукових праць. Вип. 3 (12) ч. 2: Історичні науки. – Чернівці : Технодрук, 2008. – С. 295–304. 11. Сайко М. М. Кредитна діяльність представників *amplissimi ordines* в епоху пізньої республіки в Римі (кінець III - I ст. до н.е.) / М. М. Сайко // Наук. вісник Ужгородського національного університету, серія «Історія», випуск 21, 2008. – Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла, 2008. – С. 88-95. 12. Смирнов К. М. Банки и банкирский депозит в Риме / К. М. Смирнов. – Одесса : «Экон. тип.», 1909. – 198 с. 13. Трухина Н. Н. Книги Корнелия Непота. Вступительный очерк / Н. Н. Трухина // Корнелий Непот. О знаменитых иноземных полководцах..., с. 3–7. 14. Утченко С. Л. Цицерон и его время / С. Л. Утченко. 2-е изд. – М. : Мысль, 1986. – 349 с. 15. Штаерман Е. М. Светоний и его время / Елена Штаерман // Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей..., с. 249–262. 16. Billeter Gustav. Geschichte des Zinsfusses im griechisch-romischen Altertum bis auf Justinian / Gustav Billeter. – Leipzig : Druck und Verlag von V. G. Teubner, 1898. – XII + 381. 17. Corneli Nepotis. Atticus [On-line resource. Access mode : /<http://www.thelatinlibrary.com/nepos/nepos.att.shtml>]. Access – December 10, 2008. 18. C. Suetonis Tranquillis. De vitis caesarum [On-line resource. Access mode : <http://www.thelatinlibrary.com/suet.html>]. Access – December 10, 2008. 19. Marquardt J. Romische Staatsverwaltung. Zweiter Band : Das Finanzwesen. Zweite Auflage / J. Marquardt. – Leipzig : Verlag von S. Hirzel, 1884. – 621 с.

Список загальноприйнятих скорочень. Cic. ad Att. – М. Tullii Ciceronis. Epistulae ad Atticum. Dig. – Digestae Justiniani Augusti. Gai. – Gaius. Institutiones. Nepot. Att. – Nepos Cornelius. Atticus. Plut. Anton. – Плутарх Антоній. Plut. Caes. – Цезар. Plut. Cato major. – Катон Старший. Plut. Cato Minor. – Катон Молодший. Plut. Lucull. – Лукулл. Plut. Crassus. – Красс. Plut. Sulla. – Сулла. Suet. Aug. – Gaius Suetonius Tranquillus. Vita Divi Augusti. Suet. Caes. – Suetonius. Vita Divi Iuli. Suet. Nero. – Suetonius. Vita Neronis. Suet. Galbae. – Suetonius. Vita Galbae. Suet. Vespasian. – Suetonius. Vita Divi Vespasiani.

УДК 930(37)(092)Тацит

Іван САНДУЛЯК

ІСТОРИЧНІ ПОГЛЯДИ ПУБЛІЯ КОРНЕЛІЯ ТАЦИТА (II)

У статті автор розглядає погляди відомого античного історика та державного діяча Публія Корнелія Тацита. Крім того, аналізує та характеризує концептуальні пріоритети мислителя, орієнтовані на внутрішній зв'язок між усіма сторонами суспільно-політичного життя греко-римського соціуму. У статті також висвітлюються питання природи державного права в осмисленні й сприйнятті Тацита, причини його

виникнення та сукупності обставин, що інтенсифікують процес утворення юридично-правових засад.

Ключові слова: Тацит, Римська імперія, античні джерела, греко-римський соціум, римське право, германські племена, аннали.

Иван САНДУЛЯК

ИСТОРИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ПУБЛИЯ КОРНЕЛИЯ ТАЦИТА (II)

В статье автор рассматривает взгляды известного античного историка и государственного деятеля Публия Корнелия Тацита. Кроме того, анализирует и характеризует концептуальные приоритеты мыслителя, ориентированные на внутреннюю связь между всеми сторонами общественно-политической жизни греко-римского социума. В статье также освещаются вопросы природы государственного права в осмыслении и восприятии Тацита, причины его возникновения и совокупности обстоятельств, которые интенсифицируют процесс создания юридически-правовых основ.

Ключевые слова: Тацит, Римская империя, античные источники, греко-римский социум, римское право, германские племена, анналы.

Ivan SANDULIAK

THE HISTORICAL STANDPOINT OF PUBLIUS CORNELIUS TACITUS (II)

The article goes on to discuss the standpoint of a famous ancient historian and statesman Publius Cornelius Tacitus. Furthermore, the scholar's conceptual priorities aimed at inner interaction with all the concepts of political and public life of Greek and Rome society are analyzed and characterized. The issues of the state law essence through Tacitus's discernment, its initiation reasons and the array of circumstances enhancing the process of judicial grounds establishing are highlighted.

Keywords: Tacitus, Rome Empire, ancient sources, Greek and Rome society, Rome law, Germanic tribes, annals.

Продовжуючи аналіз світоглядних орієнтирів та наукової спадщини видатного римського історика й мислителя – Публія Корнелія Тацита, розпочатий у попередній публікації*, необхідно констатувати наступне. Залежність загальної духовної культури від якості суспільного буття простежується у Тацита в трактаті „Діалог про ораторів” [6]. Зникнення мистецтва риторики з культурного арсеналу Риму було пов’язано не лише з традиційною практичністю римлян. Головна причина занепаду ораторського мистецтва пов’язана із суспільно-політичними причинами – тільки в тій державі, де найважливіші рішення обговорюються

* Див.: Сандуляк І. Історичні погляди Публія Корнелія Тацита // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. – Чернівці: „Прут”, 2013. – Т. 1(35). – С. 52-64.

публічно, згідно з правовими інституціями, мистецтво аргументації, доказу, переконання має сенс і перспективи розвитку; проте там, де такі рішення приймаються одноосібно принципсом, а їх виконання забезпечується збройними силами, ораторство втрачає сенс. Саме тому, як підкреслював М. Покровський, принципат ознаменував собою кінець епохи „красномовства” [25, с.418].

Друга причина – психологічного характеру. Вона пов’язана з тим, що в основі красномовства покладена категорія звеличення. Отже, суттєвий чинник занепаду ораторства в Римі – це інтелектуальна деградація людини, яка „впала у буденність” [14, с.310]. Виділені причини, з іншого боку, зумовлюють ще одну. Перехід від республіки до принципату за правління Октавіана Августа (30 р. до н.е. – 14 р. н.е.) означав монополізацію державних рішень самим принципсом і, одночасно, не лише усунення від них римського сенату, а й „деполітизацію” провінційної аристократії. В окресленому руслі Тацит як дослідник виявляє одну із симптоматичних суперечностей історії, що залишається актуальною до сьогодні. Крім того, він виявляє і актуалізує глибинну соціальну протирічність між культурою та політикою, пояснюючи природу своєрідного аксіологічного антагонізму та протистояння протягом тривалого історичного часу [7, 1.2.2].

III. Цікавими є спостереження Тацита в галузі економічних підстав розвитку держави. Вони досить яскраво відображені у порівнянні способів обміну продуктами в межах центральних провінцій Римської імперії та германських прикордонних територій на тому ступені розвитку, коли він перетворювався на торгівлю і переставав бути натуральним обміном. Немає сумнівів, що спостереження історика зіграли гносеологічну роль та були використані у перших наукових працях в царині класичної політичної економії XIX ст. [27, с.165].

Першим, „діагностичним” порівнянням виступає таке багатогранне явище, як лихварство. Щодо Риму, Тацит характеризує його за суспільними наслідками наступним чином: „...лихварство в Римі – застаріле зло; досить часто [воно] було причиною повстань та смут. Тому заходи, що спрямовувалися на його припинення, вживалися ще у давні часи і при менш деградованих амбіціях. Спочатку Дванадцятьма таблицями було встановлено, що жодна [особа] не має права брати більше, ніж одну унцію прибутку, тоді як раніше все залежало від свавілля багатих. Доходило до того, що заборонялося давати гроші в рост...” [3, 6.1].

Однак історик не просто фіксує факт паразитичного обігу грошей; він дає особистий аналіз економічних наслідків такої заборони, виявляючи, що боротьба з цим злом повинна спиратися на інші заходи з боку держави. Характеризуючи негативну роль лихварства, Тацит, резюмуючи, додає: „Це призвело до дефіциту наявних грошей ще й тому, що всі борги вимагались одночасно і внаслідок великої кількості [судових] вироків – конфіскації майна, нерухомості, як наслідок – нездатності заплатити борг; всі гроші осідали в скарбниці держави або скарбниці імператора” [3,6.1].

У трактаті „Германія” Тацит відзначає позитивну роль відсутності лихварства для суспільства: „Лихварство та винесення з нього користі невідоме германцям і це захищає їх більше, ніж якби існувало та було б заборонене” [5, 1.2]. Тацит, отже, вважає заборону неефективним заходом, оскільки вона не знищує причини появи спотворених економічних стосунків у суспільстві взагалі. Друге спостереження Тацита в галузі грошового обігу так само стосується германців і розкриває взаємозв’язок цього обігу з виробничою сферою, його характеристику й співвідношення з рівнем розвитку виробництва. „Срібло, зазначає вчений, беруть охочіше, ніж золото, але не через те, що мають до нього особливу пристрасть, а тому, що покупцям простих та дешевих товарів легше і зручніше розраховуватися срібними грошима. Та й залізом, виходячи з виготовленої ними зброї, вони не володіють у достатній кількості” [5, 1.3].

Із цих міркувань Тацита можна зробити висновок, що на той час, коли гроші тільки-но почали формуватися як певний еквівалент товарів, вони ще не мали замкнутої державної функції і вільно переходили з рук в руки – із однієї держави в іншу; тобто вони не були „римськими” або „германськими” в сучасному розумінні. Це, у свою чергу, означає, що, назважаючи на значні відмінності в рівні економічного розвитку римлян та германців, торгівля порівняно швидко поширювалась в ролі товарообміну між цими народами.

Велику увагу Тацит приділяє способу ведення господарства у германців. Це також цікаво з тієї точки зору, що про особливості римського господарства Тацит не пише. На думку сучасних дослідників [12, с.216; 19, с.82; 35, с.23], одна з головних причин полягає в тому, що у ті часи Римська імперія більше воювала, ніж господарювала: той факт, що майже 20% вільних громадян чоловічої статі повинні були віддати військовій службі 20 років життя, багато про що говорить, й коли після чергового повстання прикордонних легіонів цей термін був скорочений до 16 років, через деякий час він, тим не менш, був відновлений. Аргументом для прийняття такого рішення стало наступне визначення сенату: „Джерело поповнення військової скарбниці та тягар непомірних витрат держави безпосередньо пов’язані і виникатимуть постійно, якщо військові будуть служити менше 20 років” [3, 1.1].

Якщо мілітарна складова Римської імперії привертала дослідницьку увагу Тацита переважно в опосередкованому плані, то спостереження за життям германців, зайнятих у I-II ст. більше самозахистом, ніж експансією, дозволило йому об’єктивно фіксувати основні принципи ведення останніми господарства: „Землі для обробки вони позачергово займають всією общиною за кількістю землеробів, а потім розподіляють їх між собою залежно від гідних якостей кожного; розподіл поля полегшується великою кількістю вільного простору. Хоча поле міняється кожного року, вони завжди мають залишок полів. І вони додають зусиль для того, щоб примножити працею плодючість ґрунту. Від землі вони чекають тільки врожаю хліба” [5, 1.26].

Виявлення відмінностей між рівнем економічного розвитку Імперії та Германії Тацит здійснює через своєрідне заперечення й несприйняття

Мал. 1. Стародавні германці.

Мал. 1а. Стародавні германці. Реконструкція.

Мал. 2. Германці в бою.

певних характерних рис ставлення германських племен (мал.1, 1а) до навколишнього середовища як простору історичного існування через перелік необхідних, але відсутніх у них речей: германці „не знають ані осені, ані благ”, вони „не знають змагання з природою”, врешті-решт, вони „не знають особистості та енергії особистості, а їх свобода є незнанням вічної боротьби з обставинами” [5, 1.28]. Ці твердження Тацита мають історичне значення не тільки з точки зору загальної характеристики германців; автор також фіксує вплив реальних обставин життя і побуту конкретного етносу на специфіку залежних від них світовідчуття та світоглядних ідеалів (мал.2-3). Тому є підстави стверджувати, що Тацит відображає суспільне буття як зумовлений формами виробництва спосіб життя. Останніми, у свою чергу, зумовлюється рівень культури (у даному випадку – варварства).

IV. Черговою проблемою, пов'язаною з визначенням і аналізом організаційних засад Римської імперії, виступає розкриття Тацитом механізмів війни як пануючої форми суспільних відносин на рівні розвитку та вдосконалення виробництва зброї. Римський історик відзначає певну залежність тактики та стратегії бою від якості озброєння. Цей чинник, у свою чергу, залежить від рівня розвитку виробництва в цілому.

Ось, наприклад, як описується Тацитом тактика бою й причини поразки противника при повстанні германських племен: „Германік, ...глибоко

Мал. 3. Германці на відпочинку.

обмірковував хід бою та причини невдач і успіхів, що випали на його долю під час війни. Він бачив, що германці не можуть вистояти в класичних битвах на місцевості, яка для таких битв підходить; їм допомагає ліс, болото, коротке літо та рання; в діях проти германців римські воїни не стільки страждають від ран, скільки від великих переміщень, які вони змушені здійснювати, й від зменшення озброєння. Галлія не може більше постачати коней; довга низка обозів потрапляє під лід або в засаду і охороняти її важко. А якщо вирушити морем, воно римлян не лякає, а ворогу [море] зовсім невідоме; у цьому випадку можна скоріше починати військові дії і одночасно з легіонами перевозити необхідне їм харчування”[3, 2.1].

За Тацитом, мистецтво ведення війни залежить від рівня розвитку державних інституцій, ступеня їх самоорганізації. У германців ані „царі не володіють безмежною могутністю”, ані військові керманичі „не мають дійсної влади” [5, 1.1]. І перші, і другі „більше намагаються переконати, ніж наділені владою покарати” [5, 2.30]. Тому у германців з їх родоплеменним укладом і патріархальністю суспільних відносин панує „переважна свобода”. Означена свобода знаходить своє відображення у відсутності соціальної дисципліни та відповідальності перед загальнонародними інтересами. Такий стан речей поширюється також на вміння й прийоми ведення бою. Проводячи все життя

Мал. 4. Готи в Італії.

у постійних набігах та боях, германці, за твердженням Тацита, тим не менш, не вміють воювати, а лише „стикаються у бійках” [5, 2.32].

Нездатність обговорювати та узгоджувати свої зусилля для того, щоб спрямувати їх у єдине русло, відсутність витримки та дисципліни характеризують не лише поведінку германців на полі бою, й не лише їх суспільний устрій: вони також характеризують їх ментальність. Одночасно Тацит вважає за необхідне показати джерело існування та міцності армії. В „Історії” він говорить устами Цивіліса: „Ніде світ не може захиститись без армії, армії не можуть існувати без оплати, оплата – здійснюватись без армії, армії не можуть існувати без оплати, оплата – здійснюватись без податків” [7, 2.2].

Однак, крім прогресивного значення армії для держави, Тацит відзначає, що в часи тиранії та деспотизму народ Риму ненавидів свої війська, які грабували і різали гірше за зовнішніх ворогів. З одного боку, очевидно, що деградація суспільства відображається на духовному стані армії, з іншого – армія, як необхідний атрибут держави, виконує не тільки зовнішні (захисні) функції, а й внутрішні (каральні), спрямовані на захист інтересів пануючих прошарків суспільства [21, с.93].

Проблема війни, разом з тим, залишається однією зі стрижневих проблем історіографії. В наукових опусах Тацита війна трактується переважно як постійний, природний стан речей в існуючому історичному часі, й осмислюється як наслідок суперечностей владних інтересів в межах держави і між державами, ніж відображається як негативне явище. У Тацита війна є буденною звичайністю (мал.4), і тут немає нічого дивного, адже війна залишається первинною формою суспільних відносин [21, с.101-102].

V. Важко переоцінити роздуми та спостереження Тацита щодо формування правового законодавства у Римській імперії, його мотивації, засад, необхідності і забезпечення на рівні законів держави. Отже, йдеться про виборче право, про соціальне походження вибраних, і головне – про підстави прийняття законів. Описуючи деградацію римського суспільства і поширення правового нігілізму у третій книзі „Анналів”, Тацит стверджує: „...саме це змушує мене розповісти про походження права і про те, яким чином ми дійшли до такої безкінечної множини законів” [3, 3.1].

Факт усвідомлення Тацитом необхідності виявити причини походження права як феномену (легітимного прояву) державності, сам по собі достатньо симптоматичний. Тому юридично-правове підґрунтя держави в його інтерпретації не виглядає волюнтаристським та випадковим. За твердженням Тацита, „вже первісні люди, не знаючи поки що ганебних пристрастей, жили без злодійства і тому без покарань та обмежень” [7, 2.4].

Не було потреби і в нагородах, адже за своїми якостями люди прагнули до чесності; оскільки ж вони не бажали для себе нічого, що могло би бути заборонено, то ніщо й не заборонялося через страх карою. Але після того, як узгодженість між ними була порушена та на „зміну поміркованості і скромності прийшли честолюбство й насильництво, виникла єдинодержавність, і у багатьох народів вона лишилася назавжди. Однак інші народи або відразу, або після того, як їм стали в тягар царі, вирішили керуватися законами. Спочатку їхній дух був простий – тому і закони були простіші... Головним законотворцем, якому повинні підкорятись навіть царі, був Сервій Туллій” [3, 13.14.1].

Значення наведеного твердження полягає у наступному: по-перше, Тацит пов’язує виникнення „єдинодержав’я” з диференціацією та протиставленням інтересів людей, хоча пояснює природу такого протиставлення суб’єктивним чинником – зміною в характерах самих індивідів; по-друге, Тацит відрізняє державне врядування від керування законами, певною мірою протиставляючи їх. „Держава, зазначає історик, у одних лишається назавжди, а інші існують в межах керування просто законами” [3, 13.14.2].

Необхідність прийняття законів у Римській імперії Тацит пояснює тим, що громадяни залишилися без правового захисту перед суспільними колізіями: вони стають жертвами наруги, пограбування, свавілля тиранів. З цього боку необхідність прийняття законів пов’язана з необхідністю захистити громадянина від соціального хаосу. Проте багато законів необхідно було прийняти через катастрофічний занепад моралі, і здійснювалося це вже тоді,

Мал. 5. Імператор Тіберій.

коли такий занепад загрожував самим основам держави. Прикладом слугує констатація Тацитом пануючої в римському соціумі розбещеності, деградації ролі жінки, коли залежно від історичних обставин вона почала „звільнятися від функції материнства” [3, 4.1]. Ці екзерпти Тацит, зокрема, наводить у „Анналах”.

На думку мислителя, лише початкові закони „Дванадцяти таблиць”, мали в основі демократичний стрижень. Наступні закони, хоча й були орієнтовані в цілому проти злочинців, найчастіше запроваджувалися через насильство, серед усобиць між різними прошарками, для досягнення недозволених почестей, для вигнання видатних мужів, або в інших, злочинних за намірами, цілях. Звідси – Гракхи та Сатурніни, які піднімали плебс на повстання, а також даючий багато обіцянок від імені сенату Друз [3, 3.1]. Тацит також виявляє прямий зв’язок між прийняттям законів та загостренням ситуації в державі; не випадково він підкреслює: „Більше за все законів було створено в дні найбільшої смуті в Республіці” [3, 3.2].

Разом з тим варто пам’ятати, що життя Тацита минало в ті часи, коли римська громадянська община як впливовий суспільно-політичний та соціально-психологічний організм завершила своє існування, а традиції

римського міста-держави та його полісна етика ще могли об'єктивно сприйматися як духовна цінність. Тацит належить до тих осіб, для кого подібний „аксіологічний вибір” був життєво важливим разом з його базовою категорією – „Virtus”. Проте в дійсності історик не бачив за доби космополітизму „Антонієвої ери” жодної суспільно-політичної сили, яка б дійсно реалізовувала на практиці цю емпіричну категорію. Тому спотворені політичними реаліями духовні цінності осмислювалися Тацитом як зовнішні, чужі [13, с.195].

Тацит обґрунтовував відносність суперечностей раннього принципату в „об'єктивному процесі історії” [6, 1]. Розуміння відносності цих суперечностей дозволило Тациту розкрити відносність суспільних сил, розповісти про них без упередженості й крім того показати невідповідність конкретно-історичних моральних норм автократичній імперській владі [13, с. 196].

Суперечності принципату проявлялися, тим не менш, не тільки в часі, а і в просторі. Механізм його політично-правового функціонування передбачав вирішення проблеми взаємостосунків полісу та провінцій: як відомо, провінційні міста доволі часто відмовлялись визнавати адміністративну зверхність греко-римських. Ігнорували вони у багатьох випадках й розпорядження сенату. На то були особливі причини. Наприклад, в епоху імператора Тіберія (14-37) (мал.5) проблема врядування вирішувалася таким чином: „Постійно зміцнюючи єдиновладдя, Тіберій, як фіксує Тацит, залишав сенату видимість його колишньої величі і відправляв із цією метою на його розгляд ті клопотання, що надходили з провінції [3, 4.1]; у підсумку „з'явилися представники провінцій у сенаті з підтвердженими правами” [3, 4.2].

Що стосується виборчого права, то в Римі плебс був позбавлений права вибирати правителів, оскільки становлення держави передбачало зміщення акцентів як у питанні просоціальне походження правителів, так і стосовно соціального походження самих виборців. Для порівняння, доречно навести приклад, описаний Тацитом в „Германії”: „Царів вони вибирають з найбільш знатних, вождів – з найхоробріших та мужніх. Але й обрані не мають безмежної могутності” [5, 1.5]. Реальність Римської імперії у цьому відношенні постає як перманентна боротьба за владу, а її переможців не завжди спрямовані на підтримку інтересів держави. Одночасно ослаблення необмеженої влади тиранів не може не позначитись на загальному ослабленні керівних державних інституцій [34, с.309].

VI. Піднесення ролі особистості (у першу чергу – характеру особистості) в історії виглядає у Тацита дещо абсолютизованим; однак така позиція автора також має своє історичне пояснення. Відповідаючи на питання, що переважною причиною того, що роль особистості набуває у Тацита невинуватої акцентації, доречно згадати: в трактаті „Германія” він вже підкреслював обмеженість германців у самовизначенні особистості на тлі суспільного життя. Інший відомий опус мислителя – „Життєпис Юлія

Агріколи” [4] був створений на межі 97-98 рр. Коли римська держава була охоплена першою соціальною кризою, і всі чекали на героя-рятівника нації. В даному контексті стає зрозумілим підґрунтя, яке спонукало історика піднести роль особистості у суспільстві.

Кінець I ст. – епоха, коли римське громадянство поширювалось на значну частину греко-римського соціуму, яка за своїм походженням, зв'язками і традиціями побутової поведінки не мала майже нічого спільного з початковою, відносно замкнутою римською общиною. Моральні та соціально-психологічні норми останньої, як і положення про абсолютне домінування інтересів полісу над інтересами особистості розпалися [16, с.87]. Відповідно різко зросла об'єктивна роль та суспільний престиж окремих державних діячів, які, здавалося, бачили й розуміли нагальні інтереси держави глибше, ніж пересічний громадянин. Яскрава особистість, яка не підкорюється усталеним традиціям і діє на свій розсуд, ризикуючи при цьому життям і кар'єрою, стає символом часу. Галерея таких особистостей велика – брати Гракхи, Гай Марій, Муцій Сцевола, Лівій Друз, Сулла, Цинна, Сертоній, Сципій Африканський, Катиліна, Гней Помпей, брати Мілони, Юлій Цезар, Марк Антоній та ін. [24, с.36-38].

Зрозуміло, що мова йде не про кожен прагнучу здобути індивідуалізовану славу людину, а про особистість, яка стала видатною завдяки своїм діям та вчинкам. Необхідно додати – до таких діячів належав і сам Тацит, який наважився вивести римське суспільство „зі стану мовчання, задушеної совісті, щоб не дати втратити саму історичну пам'ять” [32, с.240].

Друга відмінність даної епохи, що теж стала підґрунтям зростання ролі окремих особистостей у суспільстві та історії в цілому, полягає в тому, що історія суспільства вже поділилася на „народні маси” і „елітарний прошарок” [23, с.58]. Перші ставали стихійним суб'єктом історії й досягли певних успіхів виключно у такі поворотні моменти історичного розвитку, коли дія їх збіглася з прихованою рушійною або ж мотиваційною „пружиною” подій, отже історичною необхідністю. Вони ставали найчастіше „активаторами” бунту будь-якого характеру, домагалися певних змін, але не на тривалий період [23, с.58-59]. Означений розподіл історії на рівні соціальної структури перетворив „народну масу” на знаряддя досягнень тих чи інших прагнень держави, прагнень, які найповніше усвідомлювалися окремими діячами та правителями. Саме такою стала рецепція Тацита стосовно зростання ролі окремої особистості в історії.

Таким чином, підсумовуючи викладений вище матеріал, варто зазначити, що наукова спадщина Тацита в межах історіографічного аналізу являє собою один з перших шаблів у становленні історії як науки. За змістом дослідницької проблематики історичний доробок римського мислителя складає своєрідне „синтезне спостереження” за історичним процесом в усіх його багатоманітних реаліях та проявах.

У методологічному відношенні спадщина Тацита є більш інформативною, ніж концептуальною. Такий висновок базується на тому, що концепція історії

як процесу передбачає наявність усвідомлених закономірностей даного процесу та принципів логічного обґрунтування самої концепції. Оскільки ж пізнання закономірностей історії безпосередньо пов'язане з пізнанням законів розвитку суспільства, то відсутність історичної концепції у Тацита не є його суб'єктивним недоліком, а зумовлено об'єктивним ступенем розвитку історичної самосвідомості соціуму. Одночасно у Тацита спостерігається певна концептуалізація методу відображення історичної реальності, що повинен спиратися на об'єктивність, безпристрасність й істину. В межах цих вимог Тацит залишився послідовним та чесним в усіх своїх трактатах.

З іншого боку, Тацит виступає першим античним істориком, який не просто всебічно описує спосіб життя, форми стосунків, духовних традицій суспільства, а й намагається намітити внутрішній зв'язок між усіма сторонами суспільного життя. Він інтуїтивно, а в деяких випадках і свідомо виводив наслідки з причин, шукаючи найсуттєвіші з них. Це добре видно з трактату про життя германців. Крім того, саме Тацит виступає в ролі дослідника, котрий замислюється над природою державного права, причинами його виникнення та сукупності обставин, що власне інтенсифікують процес утворення інституту державного права. Римський історик спромігся виявити баланс між „безпристрасністю” у вивченні історичних подій та суб'єктивним неприйняттям лицемірства, беззаконня, тиранії – тобто усього негативного, що мало місце в його епоху.

Важко переоцінити Тацитові ідеї в галузі такого важливого суспільного явища, як культура. Вона відображена в його працях як у матеріальній, так і в ідеальній формі. Остання стосується не стільки опису віросповідань буденно-побутового рівня, скільки представлена як ціннісна основа героїчного світогляду людини. Така ментальна основа заважає людині стати жертвою занепаду моралі. Симптоматично, що Тацит значною мірою пов'язує феномен культури з естетичним буттям людини. Цей факт демонструє, що історик добре знав філософську проблематику культури в тому контексті, у якому вона піднімалася ще стародавніми греками. І якщо Рим був перетворений Тацитом на основний критерій розвитку культури інших народів, то, беручи до уваги ставлення ним вад самого Риму, можна зрозуміти – даний критерій не міг бути абсолютизований Тацитом.

Варто також пам'ятати, що фундаментальність прагнень того чи іншого історика у його баченні історії залежить від того, наскільки він поглиблюється в економічні основи суспільного життя, що ним же описуються. Аргументом на користь наявності такої фундаментальності у Тацита слугує звернення історика до реалій грошового обігу, лихварства та аналізу основних форм ведення господарства у різних європейських народів. Означений факт характеризує принципи, на яких базується розгляд історії Тацитом, як об'єктивні.

Заглиблення в підвалини суспільного життя дозволило Тациту удосконалювати свої методи „Спостереження реальності”: з'являється аналіз у його початковій формі (джерело права), порівняння форми існування

різних народів, оцінка рівня їх розвитку. Ці складові у свою чергу визначають саме формування критерію оцінки. Для самого Тацита критерієм розвитку народу були наступні складові: багатство, форма обробки землі, метали, з яких виробляється зброя, форма організації суспільного життя, рівень державності тощо.

Постановка Тацитом проблеми про роль особистості в історії можна вважати базовою для подальшого її розуміння: принципів суперечностей між тим, як римський історик сформулював це питання у I ст. н.е., та тим, на якому ґрунті воно вирішувалося наступними дослідниками, немає. Тацит зробив велику справу як історик-мислитель і зайняв одне з перших місць у розвитку світового історіописання. Не все, що було написано ним, дійшло до нашого часу. Однак те, що збереглося, залишає за Тацитом славу одного з найбільш відомих істориків античності.

Джерела та література: 1. Плиний Младший. Письма. – М.: Наука, 1982. – 407 с.; 2. Плиний Старший. Естествознание: Об искусстве. – М.: Ладомир, 2002. – 994 с.; 3. Тацит. Анналы // Тацит Публий Корнелий. Сочинения / Изд. подгот. А.С. Бобович, Я.М. Боровский, М.Е. Сергеенко.: В 2-х т. – М.: Ладомир, 1993. – Т.1. – С. 7-326; 4. Тацит. Жизнеописание Юлия Агриколы // Тацит Публий Корнелий. Сочинения / Изд. подгот. А.С. Бобович, Я.М. Боровский, М.Е. Сергеенко.: В 2-х т. – М.: Ладомир, 1993. – Т.1. – С. 327-353; 5. Тацит. О происхождении германцев и местоположении Германии // Тацит Публий Корнелий. Сочинения / Изд. подгот. А.С. Бобович, Я.М. Боровский, М.Е. Сергеенко.: В 2-х т. – М.: Ладомир, 1993. – Т.1. – С. 353-373; 6. Тацит. Диалог об ораторах // Тацит Публий Корнелий. Сочинения / Изд. подгот. А.С. Бобович, Я.М. Боровский, М.Е. Сергеенко.: В 2-х т. – М.: Ладомир, 1993. – Т.1. – С. 373-402; 7. Тацит. История // Тацит Публий Корнелий. Сочинения / Изд. подгот. Г.С. Кнабе, М.Е. Грабарь-Пассек, И.М. Тронский, А.С. Бобович.: В 2-х т. – М.: Ладомир, 1993. – Т.2. – С. 5-202; 8. Цицерон Марк Туллий. Диалоги. О государстве. О законах. – Л.: Наука, 1966. – 224 с.; 9. Бокщанин А.Г. Социальный кризис Римской империи в I веке н.э. – М.: МГУ, 1954. – 239 с.; 10. Бокщанин А.Г. Источниковедение Древнего Рима. – М.: МГУ, 1981. – 195 с.; 11. Гревс И.Н. Тацит. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1946. – 248 с.; 12. Грант М. История Древнего Рима: В 2-х т. – М.: Терра-Книжный клуб, 2003. – Т. 1. – 536 с.; 13. Гринин Л.Е. Теория, методология и философия истории: очерки развития исторической мысли от древности до середины XIX века. Лекция 2. Античность // Философия и общество, 2010. – №1. – С. 190-203; 14. Зелинский Ф.Ф. История античной культуры. – СПб.: Летний сад, 1995. – 576 с.; 15. Кнабе Г.С. К биографии Тацита // Вестник древней истории, 1978. – № 2 – С. 111-130; 16. Кнабе Г.С. Корнелий Тацит. – М.: Наука, 1981. – 206 с.; 17. Колінгвуд Р. Идея історії. – К.: Основи, 1996. – 483 с.; 18. Колосова О. Г. Судьба человека и империи в диалоге Тацита „Об ораторах” (к интерпретации текста) // Вестник древней истории, 1998. – № 3. – С. 71-85; 19. Крюков А. С. Устная традиция в „Анналах” Тацита // Вестник древней истории, 1997. – № 1. – С. 52-68; 20. Лосев А.Ф. Античная философия истории. – М.: АН СССР, 1977. – 885 с.; 21. Модестов В.И. Тацит. – М.: АН СССР, 1956. – 378 с.; 22. Мосолкин А. В. Понятие barbarus у ранних римских писателей (анализ источников) // Античный мир и археология, 2002. – С. 47-51; 23. Немировский А.И. Рождение Клио. У истоков исторической мысли. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1979. – 212 с.; 24. Неусыхин А.И. Общественный строй древних германцев. –

М.: РГГУ, 2008. – 294 с.; 25. Покровский М.М. История римской литературы. – М.-Л.: Госиздат, 1942. – 684 с.; 26. Репина Л.П., Зверева В.В., Парамонова М.Ю. История исторического знания. – М.: Дрофа, 2006. – 288 с.; 27. Сергеев Д.Д. Представление о государстве и государственной власти римских писателей // Античный мир. Проблемы истории и культуры. – СПб.: СПбГУ, 1998. – С. 163-181; 28. Соболевский С.И. История римской литературы: В 3-х т. – М.: АН СССР, 1959. – Т. 1. – 519с.; 29. Строгеецкий В.М. Проблемы становления истории как науки в античности // Античный мир и археология, 2006. – Вып. 12. – С. 52-73; 30. Томашевская М. Историческая проза античности // Историки античности: В 2-х т. – М.: Правда, 1989. – Т. I. – С. 5-29.; 31. Тронский И.М. История античной литературы. – М.: Наука, 1983. – 631 с.; 32. Тронский И.М. Корнелий Тацит // Тацит Публий Корнелий. Сочинения / Изд. подгот. Г.С. Кнабе, М.Е. Грабарь-Пассек, И.М. Тронский, А.С. Бобович.: В 2-х т. – М.: Ладомир, 1993. – Т.2. – С. 203-248; 33. Утченко С.Л. Становление Римской империи и проблема социальной революции // Вопросы истории, 1964. – № 7. – С. 106-118; 34. Ферреро Г. Величие и падение Рима: В 2-х т. – СПб.: Наука; Ювента, 1997. – Т. 2. – 515 с.; 35. Шкаренков П.П. „Римский миф” на рубеже эпох: историческая память и исторический нарратив // Новый исторический вестник, 2008. – №1. – С. 20-30; 36. Яковенко Н. Вступ до історії. – К.: Критика, 2007. – 374 с.

УДК 94 (3945) “04/07”

Богдан БОДНАРЮК

**СИРИЙСЬКЕ ЧЕРНЕЦТВО IV – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ VII СТ.:
ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ, ДУХОВНО-СВІТОГЛЯДНІ
ОРІЄНТИРИ ТА АСКЕТИЧНА ПРАКТИКА (I)**

У статті автор розглядає комплекс проблем, пов'язаний з витоками, особливостями становлення і розвитку раннього православного чернецтва на території Сирії. Також висвітлюються організаційні засади, духовно-світоглядні орієнтири та аскетична практика сирійських чернечих общин, які сформувались і набули усталених традиційних форм протягом IV – першої половини VII ст. Крім того, автор аналізує типи, види і форми чернечої аскези, поширені саме в сирійських спільнотах подвижників євангельської самоти.

Ключові слова: Схід, Сирія, сирійське чернецтво, православна аскеза, аскетична практика, чернечі общини, сирійські святі.

Богдан БОДНАРЮК

**СИРИЙСКОЕ МОНАШЕСТВО IV – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ VII ВВ.:
ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ОСНОВЫ, ДУХОВНО-
МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИЕ ОРИЕНТИРЫ
И АСКЕТИЧЕСКАЯ ПРАКТИКА (I)**

В статье автор рассматривает комплекс проблем, связанный с истоками, особенностями становления и развития раннего православного монашества на территории Сирии. Также освещаются организационные основы, духовно-мировоззренческие ориентиры и аскетическая практика